

Illés Mária egyetemi tanár
Miskolci Egyetem
vgtilles@uni-miskolc.hu

A SZOCIÁLIS SZÖVETKEZET, MINT A CSEREHÁTI ROMA LAKOSSÁG EGYIK CÉLSZERŰ FOGLALKOZTATÁSI FORMÁJA

Bevezető

A tanulmány a „Társadalmi Innovációk generálása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0009 projekt keretében készült. Fő célja annak vizsgálata, hogy a Cserehát térségében élő roma lakosság (cigányság) legfőbb foglalkoztatási gondjainak megoldására mennyiben alkalmas a szociális szövetkezeti forma.

Szövetkezetek számtalan területen és témakörben, különböző tagi struktúra szerint szerveződhetnek. A szociális szövetkezet ennek a szervezeti formának egy olyan változata, mely a szövetkezetekre általánosan alkalmazott szabályrendszerrel több ponton eltérő szabályokat iktat be, aminek révén jó eséllyel alkalmazható a munkaerő piacról kiszoruló, leszakadóban lévő rétegek életkörülményeinek jobbra fordítására. A szociális szövetkezetnek is különböző változatai hozhatók létre. Jelen tanulmány a változatoknak csupán azzal a szegmensével foglalkozik, mely a vizsgált térség jelentős súlyú roma lakossága körében működőképesnek látszik. Csupán ennek a lakossági rétegnek a helyzetét, és szempontjait veszi alapul, amikor a modellnek a foglalkozási lehetőséget teremtő, foglalkoztatást szervező összefüggéseit tárja fel.

Az itt élő cigányság gazdasági, társadalmi, iskolázottsági, egészségügyi, korösszetételei jellemzői az adott etnikumon belül is átlagosnál nagyobb hátrányokat mutatnak. Ezek részletes bemutatásával a tanulmány nem foglalkozik. Elsősorban G. Fekete Éva (2005, 2015) munkái alapján a problémakört ismertnek tételezi fel.

Társadalmi vállalkozás

A társadalmi vállalkozás a profitelvtű foglalkoztatási szférából kiszoruló szegény rétegek megélhetését támogató lehetőségként jött létre. Mint a szegénységben élő rétegek megélhetését biztosító forma, az ezredforduló óta egyre nagyobb szerephez jut a fejlett piacgazdaságok világában is.

Egy évtizeddel ezelőtt még erősen tartotta magát az a nézet, hogy a társadalmi vállalkozások kifejezetten nonprofit formában működnek. Találhatók erre vonatkozólag uniós dokumentumok is¹, és ebben az időszakban vélhetőleg ezekből kisarjadva vált meglehetősen általánossá a nonprofit jelleget hangsúlyozó koncepció a társadalmi vállalkozások hazai irodalmában. Nagy valószínűséggel a gyakorlati tapasztalatok

¹ Futó - Hanthy - Lányi – Mihály - Soltész (2005) munkája alapján.

vezettek el abba az irányba, hogy a nonprofit jelleg, mint alapvető kritérium kikerült a meghatározásokból. Következően társadalmi vállalkozások egyaránt működtethetők a nonprofit szférában és a gazdasági versenyszférában. A nonprofit jelleggel működtetett társadalmi vállalkozások köre azonban pontosításra szorul. Egyrészt a nonprofit szervezetek egy jelentős része nem tekinthető gazdasági vállalkozásnak abban az értelemben, hogy nem a tevékenysége eredményének közvetlen piaci értékesítése nyújt fedezetet a kiadásaira. Másrészt nonprofit szervezetek nem csupán a társadalmi vállalkozások körébe sorolható célokkal működhetnek (a piacgazdaságok világában versenypiaci cégek is hozhatnak létre a saját közös érdekeiket szolgáló nonprofit jellegű szervezeteket).

A napjainkban irányadónak tekinthető felfogás értelmében a társadalmi vállalkozás a gazdasági vállalkozások körébe tartozik. Martin – Osberg (2007) meghatározása szerint ez is a bevételeiből fedezi a kiadásait, azonban az alapítása és működtetése során nem a profitszerzés adja a fő mozgósító erőt, hanem a hátrányos (esetleg többszörösen hátrányos) helyzetű lakosság életfeltételeinek javítása. Természetesen a társadalmi vállalkozás is érhet el nyereséget, de nem ez a fő cél. A CIRIEC (2007) tanulmány is a vállalkozási funkció és a szociális célok együttes érvényre jutásának követelményét hangsúlyozza, miszerint ezek a cégek és szervezetek azzal a kihívással szembesülnek, hogy tevékenységeikben egyesítsék a hatékony termelési folyamatokat és a szociális jóléti célkitűzéseket.

A NESsT² meghatározása a kettős jelleget még inkább hangsúlyozza. Eszerint az a vállalkozás minősül társadalmi vállalkozásnak, amely: „Termékei előállítás, értékesítése, illetve szolgáltatásai nyújtása során valamely égető társadalmi probléma megoldását is célozza, és üzleti tevékenysége szerves részét képezi a társadalmi célkitűzés. Az üzleti szektorban tevékenykedik; a profitchél és a társadalmi cél közti egyensúly megteremtésére törekszik, szem előtt tartva mind a pénzügyi fenntarthatóságot, mind a társadalmi hatást.” (NESsT – Citibank, 2012)

A társadalmi vállalkozások támogatói kezdetben abból indultak ki, hogy a vállalkozási forma definiálásának egy szélesebb sávú, befogadóbb változata hozzájárulhat a népszerűség, és egyben a társadalmi hatékonyság növekedéséhez. Erre alapozva igen szerteágazó tevékenységi konstrukciókat soroltak ebbe a kategóriába.

Napjainkban megerősödött a felismerés, hogy a társadalmi vállalkozások létrejöttéhez, megerősödéséhez, és ennek révén a társadalmi hatékonyság fokozásához különböző típusú támogatások szükségesek. Annak érdekében, hogy esetleges periférikus megoldásokkal ne lehessen társadalmi támogatásokhoz jutni, a társadalmi vállalkozásoknak egy szigorúbb, pontosabb tartalmi meghatározása szükséges. A szigorúbb definiálás mind az érdekeltek, mind a támogatók számára egyértelmű iránymutatást adhat ahhoz, hogy megfelelő társadalmi vállalkozások jöjjenek létre és erősödjenek meg. A pontos definiálás segítheti a célirányos társadalmi innovációk kialakulását is.³

A szigorúbb határok közé terelt fogalom mellett is **mind a profilt, mind a jogi konstrukciót tekintve sokféle társadalmi vállalkozás alapítható**. Közülük a tanulmány a szociális szövetkezetekkel foglalkozik, mely a magyar jogrendszerben meglehetősen jól

² NESsT Üzleti Tanácsadó Hálózat küldetésének része a közép-európai társadalmi vállalkozások erősítése.

³ Martin - Osberg (2007): Social Entrepreneurship: The Case for Definition Stanford Social Innovation Review. Spring.

definiálnak látszik. Ennek ellenére – mint a későbbi részletek rámutatnak – a forma által nyújtott, illetőleg a forma révén megszerezhető előnyök kihasználásába érdemtelen szerveződések is bekapcsolódtak.

A cigányság vállalkozói szerepe a magyar gazdaságban

A rendszerváltozás jelentős törést vitt a cigányságnak a többségi társadalomba történő beintegrálódási folyamatába. Tömegesen szűntek meg az alacsonyabb képzettséget igénylő munkahelyek, továbbá a létszámleépítések során igen gyakran a roma származású dolgozóktól váltak meg elsőként. A folyamatot a mezőgazdasági termelészövetkezetek többségének a felszámolása is erősítette.

A rendszerváltást követő másfél évtizedben a fő gazdaság- és társadalomfejlesztési irányvétel szerint a cigányság foglalkoztatottsága javításának egyik fő útja a vállalkozóvá válás. Több kutatást is kifejezetten abból a célból folytattak, hogy segítsék az arra alkalmas romákat a vállalkozóvá válásban. A roma népesség vállalkozóvá válásának lehetőségeiről, illetőleg tapasztalatairól számos tanulmány, felmérés született.⁴

Fontos feladat a „vállalkozóvá válásban segíteni az erre kész és alkalmas romákat. Ebben a munkában nagy feladat hárul az önkormányzatokra, a különböző civil szerveződésekre, a vállalkozásfejlesztési alapítványokra...”(Gere Ilona 2005, 73. o.)

A cigányság helyzetére és vállalkozására vonatkozó kutatások alapján egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a „tulajdonos – munkaadó – munkavállaló” típusú vállalkozások nem alkalmasak a hazai cigányság foglalkoztatottsági gondjainak érdemi megoldására, ami határozottan érvényes a Cserehát térségében élő roma lakosságra. A vállalkozóvá válás tömegessé tételéhez több más mellett hiányzik az iskolai végzettség. Ez gyakran az egyszerű munkavállalási lehetőségeket is beszűkíti. Az iskolai végzettség általános szintjének érdemi emeléséhez ideális esetben is több év szükséges. Kállai Ernő (2011) is felhívja a figyelmet arra, hogy az alacsony iskolai végzettség nemcsak erőteljesen lehatárolja az érvényesülés lehetőségét, hanem szűkíti a munkavállaló látókörét, kapcsolatrendszerét, és hátrányosan befolyásolja tárgyalóképességét, elfogadottságát is.

Természetesen a roma vállalkozások is érdemesek támogatásra, felkarolásra, de ez nem nyújt érdemi kiutat a jelenlegi foglalkoztatottsági helyzet megoldásában.

Babusik (2004) tanulmánya az akkor legfrissebb, országos reprezentatív roma háztartási kutatásokból idéz néhány adatot, mely a tények oldaláról is behatárolja a romák vállalkozásaihoz kapcsolódó várakozásokat. Eszerint a teljes, 19 éves kor feletti roma népességnek mindössze 25 százaléka aktív dolgozó. A 19 és 48 éves kor közötti sávban az aktívan foglalkoztatott romák aránya átlagosan 30 százalék körüli, azonban ez az arány az ötven éves kor feletti sávban rohamosan csökken. Az összesen 25 százalékot kitevő, gazdaságilag aktív dolgozók körén belül, az adatfelvétel szerint mindössze 3 százalék a vállalkozók illetőleg egyéni gazdálkodók aránya.

4 Például Krémer Balázs (1995): Cigányutak a vállalkozások kalandos világában; Gere Ilona (1997): A cigány nők vállalkozási esélyei; Babusik Ferenc (2004): Roma vállalkozások Magyarországon.

A szövetkezetek kedvezőtlen megítélése Magyarországon

Napjainkban Magyarországon meglehetősen népszerűtlen gazdasági szervezetnek minősülnek a szövetkezetek. Ezt tükrözik többek között azok az arányok, melyek azt mutatják, hogy a lakosságnak mekkora hányada szerepel tagként valamilyen szövetkezetben. Néhány összehasonlító adat (Sebők Orsolya, 2013 alapján): Valamilyen szövetkezetnek a tagja Írországban a lakosság 70 százaléka, Finnországban 60 százaléka, Ausztriában 59 százaléka, Európában átlagosan 16 százaléka, Magyarországon 8 százaléka.

A kedvezőtlen megítélés jelentős részben politikai hatásokra, illetőleg sajátos érdekérvényesítési törekvések eredményeként alakult ki. A legutóbbi időkben, az állami tulajdonban lévő földek 2015. évi eladásához kapcsolódva is, szinte naponta merül fel a médiában a „kolhozok” korszerűtlen, lekicsinylő minősítése.

A rendszerváltozásra visszavevethető folyamatokat illetően Zsohár (2011, 3.o.) a következőképpen fogalmaz: „A rendszerváltozást követő kormányok a szövetkezeteket az alkotmányban megfogalmazott követelménnyel szemben inkább hátrányosan kezelték vagy csak átmenetileg megtúrták, mint a korábbi szocialista vállalkozás maradványát. 2006-ig a politikai harcok középpontjában álltak a szövetkezetek, különösen a mezőgazdaság területén. Az erőltetett szervezeti átalakítások célja a szövetkezeti közös használatban álló földek megszerzése... Az állami beavatkozás másik főiránya a szövetkezeti vagyon (üzletrészek) államosítása és új szervezeti formában történő újrafelosztása volt... Az üzletrész-vagyon fokozatosan a vagyonosabb és szakmailag felkészültebb csoportok kezébe került.”

A szövetkezetek gyengüléséhez, illetőleg ellehetetlenüléséhez majd megítélésük romlásához jelentősen hozzájárultak bizonyos gazdaságpolitikai, illetőleg agrárpolitikai intézkedések is. Mindezek, valamint az „erőltetett privatizáció a mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi hanyatlását eredményezte. A korábban viszonylag jól prosperáló szövetkezeteket is a lét-nemlét határára kényszerítették. A gyengébbek egyértelműen felszámolásra kerültek.” (G. Fekete 2015, 38. o.)

A tudomány szintén ráállt arra a vonalra, mely szerint a hagyományos szövetkezetek elavultak. Szabó G. Gábor (2005) szerint például az úgynevezett egy tag – egy szavazat elvének a hangoztatása kialakít egy, a környezethez alkalmazkodni nem tudó, elavult szövetkezetről elterjedő elképzelést. (Ez a tudományos megközelítés messze nincs összhangban az egy tag – egy szavazat szövetkezeti elvéhez kötődő nemzetközi felfogással, továbbá közvetlenül gyengíti az egy tag – egy szavazat elvén működő szociális szövetkezetek megítélését is.)

Sebők (2013) a szövetkezetek kedvezőtlen megítélésének fő okát abban látja, hogy hiányzik a bizalom, ami mellett számtalan megoldatlan gazdasági, szövetkezetpolitikai probléma is hozzájárul ehhez a megítéléshez.

A hagyományos szövetkezeti forma kedvezőtlen osztársadalmi megítélése a szociális szövetkezetek szervezhetőségének lehetőségeit is kedvezőtlenül befolyásolja.

A szociális szövetkezeti forma fő jellemzői

A szociális szövetkezet munkafeltételeket teremt és lehetőséget nyújt a tartósan munkanélküli, mélyszegénységben élő emberek önérvényesülésére, közösségi alajából

elősegíti tagjai szociális helyzetének javítását. Magyarországon a szövetkezetekről szóló 2006. évi X. törvény és a szociális szövetkezetekről szóló 141/2006. (IV.29.) Kormányrendelet teremtette meg a szociális szövetkezet, mint szervezeti forma létjogosultságát. Az életbelépés óta mindkét jogszabályt jelentősen módosították.

A szociális szövetkezetek külön kategóriaként való megjelenítésének több oka van. Egyrészt a szervezet pontos definiálása szükséges a különböző kedvezmények zökkenőmentes alkalmazhatóságához, másrészt bizonyos szövetkezeti kérdések újrafogalmazását indokolta az a tény, hogy Magyarországon (az említett sajátos érdekérvényesítési törekvések hatására) a szövetkezeteknek olyan jogi háttere alakult ki, mely egyre inkább a tőketársasági formákéhoz hasonlít (Zsohár, 2011). A tőketársasági formák működési elvei viszont csak érintőlegesen találkoznak a klasszikus szövetkezeti elvekkel.

A szociális szövetkezetekről nem rendelkezik külön törvény. Fogalma csakis és kizárólag az általános szövetkezet fogalma alapján azzal összefüggésben értelmezhető. Tehát az általános szövetkezeti fogalomra építhető fel a szociális szövetkezet fogalma azzal, hogy **a szociális szövetkezet speciális alanyi körrel és speciális célkitűzésrendszerrel is rendelkezik.**

A szociális szövetkezet a szövetkezetnek egy olyan változata, amelynek fő célja a társadalom munkanélküli, illetőleg szociálisan hátrányos helyzetű tagjai számára munkalehetőségek teremtése, továbbá szociális helyzetük javításának egyéb módon történő elősegítése. **Tevékenységében meghatározó jellegű a társadalom leszakadó rétegei helyzetének javítására való törekvés.** (A jogszabály rendelkezik a szociális szövetkezetnek egy minősített formájáról, a közhasznú jogállással rendelkező szociális szövetkezetekről. Ez a változat további kedvezményeket tesz lehetővé, a közhasznúság szabályainak érvényessége mellett. A tanulmány ezzel a változattal a továbbiakban nem foglalkozik.)

A szociális szövetkezetnek azon hivatása, hogy a társadalom periferiájára szorult személyeket segítse, nem jelenti azt, hogy csak munkanélküliek, vagy más módon hátrányos helyzetűek köréből kerülhetnek ki a tagok. Továbbá az elnevezésében szereplő „szociális” jelző nem függ össze a szervezet tevékenységi körével. **Minden olyan tevékenység folytatható, amelyet a törvény a szövetkezetek számára nem tilt.**

A szociális szövetkezetnek - a többi szövetkezeti formától eltérően - csak természetes személy (minimum 7 fő), továbbá önkormányzat⁵ és közhasznú karitatív szervezet lehet a tagja. Az önszerveződő jelleg dominanciájának biztosítását, és a profitorientáltság elkerülését szolgálja az a szabály, hogy itt a szövetkezeti tagok között befektető nem szerepelhet, továbbá a tagok általában személyes közreműködésre kötelezettek. A személyes közreműködési kötelezettség a tagok közül valamennyi természetes személyre kiterjed. Természetes személyként tag csak a 14. életévét betöltött személy lehet.⁶ Szövetkezeti tagság nem csak az alapításkor keletkezhet, hanem írásbeli kérelem alapján tagfelvétellel is.

A szociális szövetkezet tagjának személyes közreműködése többféle formában valósulhat meg: termeléssel, termékek feldolgozásával, értékesítésre előkészítéssel, értékesítéssel, fogyasztással vagy egyéb tevékenységgel. A munkavégzésre vonatkozóan a tag és a szövetkezet munkaszerződést, vállalkozási vagy megbízási szerződést köthet, továbbá a tagi munkavégzésre irányuló jogviszony keretében végezhető munka. A tagi

⁵ Helyi vagy nemzetiségi önkormányzat.

⁶ 18 év alatti életkor esetén a törvényes képviselő hozzájárulása is szükséges.

munkavégzés esetében, a tagot és a szövetkezetet külön szerződéskötési kötelezettség nem terheli. (A tagi munkavégzésre irányuló jogviszony kizárólag a szociális szövetkezeteknél alkalmazható, a tagsági jogviszonyhoz kapcsolódóan keletkezik és szűnik meg.)

Könnyített feltételek, rugalmasság

Arra való tekintettel, hogy a szociális szövetkezet elsősorban a hátrányos helyzetű személyek számára biztosít munkalehetőséget, a jogszabályok a tagok részére különböző könnyített feltételeket biztosítanak. Közülük a két legfontosabb a vagyoni hozzájárulás késleltetett befizetési lehetősége, valamint a tagi munkavégzés jogi konstrukciója.

A szociális szövetkezet alapszabálya előírhatja, hogy a tag a **vagyoni hozzájárulását** nem az alapításkor (belépéskor), hanem a tagsági jogviszonya keletkezésétől számított egy éven belül köteles a szövetkezet rendelkezésére bocsátani. A részjegy jegyzésének (a vagyoni hozzájárulásnak) könnyített módon történő teljesítésére többféle lehetőség közül lehet választani: részletfizetés, halasztott részjegy jegyzés, a tag által megtermelt javak szociális szövetkezet részére történő átadása. A lehetséges megoldások közül a szövetkezet közgyűlése csak egyet választhat. A választott módot az alapszabályban kell rögzíteni. A részjegy (vagyoni hozzájárulás) késleltetett megfizetése, illetve a megtermelt javak apportként (természetben) történő átadása esetében további könnyítést jelent, hogy a tagot előlegfizetési kötelezettség nem terheli.

A tagi munkavégzés, mint kizárólag a szociális szövetkezeteknél alkalmazható jogviszony azt jelenti, hogy a tagsági jogviszony önmagában is elégséges a szövetkezetben való munkavégzéshez, a szövetkezet közös gazdasági tevékenységében való részvételhez. A törvényjavaslat meghatározza a tagi munkavégzés fogalmát (a közös termelésben való tagsági viszonyon alapuló közvetlen közreműködést). E jogviszony sajátosságára tekintettel rendelkezik továbbá arról, hogy a tagi munkavégzés nem tartozik más törvény hatálya alá. A tagi munkavégzés esetén a törvény lehetőséget biztosít arra, hogy a munka ellentételezése a megtermelt javakból is történhessen⁷. A tagsági viszony nem jelent munkaviszonyt, viszont munkavégzési kötelezettséget keletkeztet. Az egyszerű tagi munkavégzés munkaviszonyon kívüli munkavégzés.

A szervezetek indulási nehézségeinek könnyítése érdekében a jogszabályok fokozatosan csökkenő, majd megszűnő adókedvezményeket is biztosítanak a szociális szövetkezet számára.

A szociális szövetkezetekkel kapcsolatos hazai tapasztalatok

Fentiek értelmében Magyarországon 2006 óta alakulhatnak szociális szövetkezetek. 2014 szeptemberében a számuk már eléri a kétezret. A tagok száma 14.000 fő, az alkalmazotti létszám mintegy 3000 fő, és 1500 főre tehető közfoglalkoztatott státusú munkavégző. Az Európai Unió nagy hangsúlyt fektet a szociális gazdaság fejlesztésére, ezért 2010 óta 8 milliárd forintnyi uniós támogatást nyújtottak a szociális szövetkezeti

⁷ Ez a megoldás munkajogi szempontból aggályosnak, illetőleg előnytelennek tekinthető (Ferencz Jácint 2015). Az állásfoglalás előtt célszerű szisztematikusan, számszerűleg egybevetni az adott időpontban jelentkező előnyöket a majdani hátrányokkal.

szektorak, és a 2014-2020 időszakra 40 milliárd forint támogatás van tervezve a szociális gazdaság fejlesztésére Magyarországon.⁸

A mintegy 7-8 év alatt megalakuló, és 14 ezer tagot számláló kétezer szociális szövetkezet első közelítésben a gazdasági szervezet életképességét mutatja. A számok elmélyültebb vizsgálata szerint azonban a kép kevésbé kedvező. A pályázatokkal kapcsolatos információk ugyanis azt mutatják, hogy az utóbbi években a megnövekedett pályázati lehetőségekhez kapcsolódóan évente akár 800-900 szociális szövetkezet is alakult, döntő többségük azonban igen rövid idő alatt megszűnt. Ezek a mozgások - jórészt feleslegesen - hatalmas összegeket emésztettek fel. (A 2014 szeptemberében működő kétezer szociális szövetkezet átlagos életkorának ismerete közelebb vinne a jelzett ellenmondás súlyának megismeréséhez. A tényismeretet természetesen ez sem helyettesítheti.)

A viszonylag alacsony létszámmal és szűk profillal alapított szociális szövetkezetek körében különösen nagy a lemorzsolódás. Ezek a szervezetek egyrészt helyzetükből következően sérülékenyebbek, másrészt eléggé nagy gyakorisággal feltételezhető, hogy a szövetkezet létrehozását nem a hosszabb távú, szociális gondok megoldásában is szerepet vállaló célok, sokkal inkább a pályázati lehetőségekben rejlő pénzszerzési lehetőség motiválta.

A témakörben meglehetősen sok konkrétumot ismert a szakirodalom, illetőleg a napi sajtó. Németh László (2012) előadásában rámutat, hogy az OFA Szövetkezz/2007 pályázatok alapján támogatott szövetkezetek száma 2007-ben 49, ebből 2011-ben csupán 11 működött. Segesvári Csaba (2014) cikke is a lemorzsolódás nagy arányára hívja fel a figyelmet. A fent említettél lényegesen nagyobb lemorzsolódási arányokra hivatkozik, továbbá rámutat, hogy szép számmal nyernek olyan pályázatok, melyek első közelítésben sem felelnek meg a szociális szövetkezetek működési elveinek, illetőleg több nyertesnél is valószínűsíthető, hogy forrásszerzési és adómegettakarítási céllal született a pályázat. A cikk arra vonatkozólag is ismertet egy példát, amikor teljesen nyilvánvaló megtevesztéssel vettek rá valakit a belépésre (véltetőleg azért, hogy kilegyen a szükséges létszám). A pályázat elnyerése után ugyanis közölték vele, hogy nem kap munkát, és felajánlották neki, hogy lépjen ki. Sok publikáció jelzett adómegettakarítási céllal végrehajtott fiktív munkahely változtatásokat is.

A szociális szövetkezetben rejlő lehetőségek Cserehát roma lakossága szempontjából

Már a kiindulásnál jelezni szükséges, hogy a társadalmi vállalkozás adott változatának az elnevezése nem szerencsés. Egyrészt a szövetkezetekre vonatkozóan kialakult kedvezőtlen társadalmi megítélés miatt, másrészt az egyszerűbb emberek a névvel kapcsolatban eleve kolhozra asszociálhatnak. A lehetőségekre vonatkozó pozitív szemléletmód kialakításához többek között célszerű lenne hangsúlyozni, hogy ennek a formának a hivatalos támogatása az Európai Unió szintjéről indult.

A cigányság vállalkozásainak kutatása kapcsán Krémer megállapítja: ha „külső támogatással, különösen, ha külső bátorításra egy cigány közösségben beindul egy vállalkozás, és működik is, akkor az garantáltan szétveri a tradicionális közösségi normákat, viselkedési és együttélési szabályokat. Egy vállalkozó csak akkor tudja

⁸ <http://10000munkahely.hu/2014/10/az-eu-tenyleg-szocialis-gazdasagot-epit/> (2014. november 18.)

üzemeltetni a vállalkozását, ha üzleti-társadalmi kapcsolatait érdekei szerint alakítja. Nem lehet sikeres vállalkozó az, akit nem érdekei, hanem közössége tradicionális normái irányítanak” (Krémer 1995: 60. o.)

Ezzel szemben a szociális szövetkezet megteremti a szerves építkezés lehetőségét. A cigányság társadalmi értékeinek, kultúrájának, szokásainak és hagyományainak továbbélési lehetősége biztosított, nem szükséges a hirtelen váltás megélése, és több irányban káros hatásainak elviselése.

A Cserehát jellemzően aprófalvas településeit és nagyarányú roma lakosságát figyelembe véve, itt a viszonylag nagy taglétszámú és etnikailag viszonylag homogén összetételű szociális szövetkezetek szervezése látszik célszerűnek. Gazdaságilag, a piaci erő nagysága, a szinergiák kialakulása, a szervezet tevékenységének évszakok között viszonylag egyenletessé tétele (stb.) szempontjából az egy település egy domináns szociális szövetkezet alapítása lenne előnyös. Vélhetőleg azonban sok olyan eset adódik, amikor a működőképesség és a fejlődési lehetőségek szempontjából hangsúlyozottan kell figyelembe venni a cigányság társadalmi, iskolázottsági hátrányait, kulturális sajátosságait. Ezekben az esetekben meg kell keresni az egy település több szociális szövetkezet, illetőleg a roma szociális szövetkezet megszervezésének a lehetőségét. Különösen fontos a közösség önfejlődési, önfejlesztési lehetőségeinek kiaknázása. Előfordulhat, hogy egy adott településen belül is markáns törésvonalak húzódnak egyes roma népességcsoportok között. Ilyen esetekben célszerűnek látszik – településen belül – a roma lakosságot megcélözva akár két szociális szövetkezet alapítása is.

Az integrálódás hosszú folyamat lesz. Kezdeként a jelenlegi társadalmi viszonyokra célszerű ráépíteni egy átfogó – a munka és a piacgazdaságok világába szervesen integrálódó - gazdasági szerveződést. Az integrálódás folyamata a piaci kapcsolatok kiépítése, és annak a szövetkezeti tagok részéről történő természetes nyomon követése révén már az indulás során elkezdődik.

A vonatkozó kutatások alapján feltételezhető, hogy az a helyzet, miszerint az emberek a saját megélhetésük, életszínvonaluk érdekében tevékenykednek, és az ügyekbe bele is szólhatnak, eleve egy új világot nyit ki számukra, ami a tudás iránti igényt is felkelti. (Szemben a személyes kötődést nélkülöző közmunka végzésével.) A gazdálkodás a tagok szempontjából átláthatóvá tehető, a tagok már a munka elkezdésekor fel tudják mérni, hogy milyen teljesítménnyel mekkora jövedelemre tehetnek szert. Az összefüggések a kevésbé iskolázott emberek számára is átláthatóvá tehetők.

Az átláthatóságot és a termeléssel való kapcsolat közvetlenségét növeli, hogy a tagok részben közvetlen fogyasztásra, részben piaci értékesítésre termelnek. Bizonyos feltételek esetén a munkavégzés ellenértékét a szövetkezet által megtermelt javakból is megkaphatják. Ez utóbbi az adott közegben igen nagy vonzerővel bírhat...”olykor egy malac, vagy tíz csirke természetben jobban támogatja falusi családok megélhetését, mint annak egyenértéke pénzbeni segélyként.” Írja Krémer (1995, 60.o.) A háztáji baromfityenyésztés mellett a családok húsfogyasztásához hozzájárulhatnak a szövetkezeti sertéstenyésztés (például fél-rideg tartású mangalica sertések), a legeltetési kecske- és juhtenyésztés állományából jól megszervezett szövetkezeti vágások is.

Fentiek a lehetőségekről szólnak. A megvalósítás nagy hozzáértést, igen kemény előkészítő és szervező munkát igényel.

Az előkészítés főbb szempontjai

A törvény szerint a szociális szövetkezetek tagjai között szerepelhet a helyi önkormányzat is. A vizsgált térségben az önkormányzatoknak élniük kell ezzel a lehetőséggel. Egyrészt a rájuk háruló szervező munkát hatékonyabban végezhetik, másrészt a szövetkezet megalakulása után belső tagként jobb informáltsági és kommunikációs helyzetbe kerülvén megfelelő módon tudnak szakmai és egyéb segítséget nyújtani a szövetkezetnek.

Mind az alapítás, mind a működés első néhány éve igen jelentős erőfeszítéseket igényel a települési önkormányzattól. Erre a munkára az érintett települési önkormányzatnak tervszerűen fel kell készülnie. Össze kell állítania azt a stábot, amely az induláshoz kapcsolódó szervezési, piackutatási, kapcsolatteremtési feladatokat valamelyest nagyobb létszámban (időráfordítással) látja el. Szükség esetén új munkaerőt is fel kell venni. Több éves perspektívában, a szociális szövetkezet erősödésének függvényében, a stáb létszáma (időráfordítása) jelentősen csökkenhet. Szükséges a felelős önkormányzati tisztségviselők összehangolt tevékenysége, és egyes speciális feladatok indításához indokolt lehet tanácsadók felkérése. Tekintettel a feladat jelentőségére, különösen a kezdeti időkben célszerű magának a polgármesternek is napi szinten bekapcsolódnia az ügyek előre vitelébe.

A szervezés indítása

Számtalan helyi sajátosságtól függ, hogy milyen irányban célszerű a vállalkozás indítása. A törvény értelmében a tagokat tilos nyilvános felhívás útján toborozni, gyűjteni. A szövetkezetek eleve önszerveződéses alapon jönnek létre. Meg kell találni az önszerveződés megfelelő mozgató rugóit. A személyes kapcsolatok rendszerének mozgásba hozása, a kezdeményező erő felélesztése a legmegfelelőbb szervezési mód. A roma közösségekben a folyamatok menedzselése akkor a leghatékonyabb, ha azt a közösség tagja végzi. A szövetkezet vezetőségének is közülnük kell kikerülnie. Kiindulásképpen célszerű megkeresni a közösségek legbefolyásosabb embereit, és velük közösen, előremutató módon feltérképezni a megszervezendő szociális szövetkezet bázis-erőforrásait, valamint azoknak a piaci szempontból életképes hasznosítási lehetőségeit. A legfontosabb információk közé tartozik, hogy milyen piacképes tevékenységekhez vannak ismeretek és képességek, illetőleg milyeneket tudnának viszonylag rövid idő alatt elsajátítani.

A gondosan kiválasztott főprofil mellett a reálisan vihető legszélesebb tevékenységi kört célszerű listára venni, és az alapszabályban szerepeltetni. Indok: az alapszabály ne akadályozza a későbbiekben adódó lehetőségek kihasználását. A zömében aprófalvas településeken élő emberek számára természetesen nem reális lehetőség a főként városi, illetőleg városias környezetben hasznosítható tevékenységek folytatása. Például az irodaépületek, közintézmények takarítása ebben a környezetben nem válhat érdemleges súlyú tevékenységgé. Azonban annak az esélyét sem szabad elszalasztani, hogy az iskola, vagy az önkormányzat takarítását a szociális szövetkezet brigádja végezze. A felmérés során készítendő nagyvonalú üzleti tervben tükröződni fognak a közeljövőben jó eséllyel piacra vihető termékek, tevékenységek, illetőleg az alaposabb szakmai felkészülést igénylő témák.

A piaci lehetőségek felkutatása olyan üzleti lehetőségek feltárását jelenti, ahol az adott termékre, adott célra fordított kiadások hosszabb távú megtérülése valószínűsíthető. Minél nagyobb arányú a megtérülés, annál jobb az üzlet.

Az aprófalvas településeken a legkézenfekvőbb a mezőgazdasági hozzáértés vizsgálata, és a hasznosítható területekhez és termőföldhöz való hozzáférés lehetőségeinek a felmérése. A modern mezőgazdasági növénytermesztés lehetőségeit Krémer a következőképpen látja: „Igen ritkán teljesülő feltételek esetén remélhető az, hogy vállalkozástámogatási eszközökkel a semmiből jövő, paraszti múlt nélküli cigányokat prosperáló farmergazdaság megteremtéséhez lehet segíteni.” (Krémer1995, 60.o.) Ezzel szemben Forgács István (2015): Cigányok, kapára, kaszára! A föld szeretete és művelése lehet az egyetlen kitörési lehetőség című írásában azt a határozott véleményét fejt ki, hogy a cigányságot földművelési lehetőséghez kell juttatni, erre a tevékenységre kell ösztönözni. Mindkét vélemény megfontolásra érdemes.

A konkrét körülmények konkrét vizsgálata alapján lehet eldönteni, hogy mi legyen az irányvétel. Célszerű átgondolni a zöldség- és gyümölcsstermesztés, a gyógynövények termesztése, gyűjtése, a szántóföldi növénytermesztés, a kézműves tevékenységek (ezen belül is a fából készült, valamint vesszőből font használati tárgyak és dísz tárgyak készítése), az állattartás (nyúltenyésztés, baromfi tartása, legeltetéses juh- és kecsketenyésztés, mangalica sertés tartása, stb.) terén meglévő ismereti és tudásbázist. Ezzel párhuzamosan feltérképezendők többek között a legeltetésre alkalmas, a zöldségfélék termesztésére alkalmas, a gyógynövények termesztésére alkalmas területek, a fafaragáshoz, vesszőfonáshoz szükséges alapanyagok termelésére, illetőleg kitermelésére alkalmas lehetőségek, a természetben begyűjthető termények, gyógynövények lelőhelyei stb. Természetesen azokra a kérdésekre helyezve nagyobb súlyt, amelyek az adott roma közösség szempontjából ma, illetőleg perspektivikusan valódi lehetőségeket rejtenek.

Többek között Kissné Király Piroska (2003) és G. Fekete Éva (2005) a cigányság tradicionális foglalkozásai között említi a kosárfonást. A fonott kosarak napjaikban a kevésbé kurrens piaci cikkek közé sorolhatók. Viszont a kosárfonáshoz való értés egyben azt is jelenti, hogy az illető ért a vesszőkhöz, a vesszőfonáshoz (és ezt a szakértelmet továbbadhatja). Napjainkban fonott vesszőből készült tárgyak széles köre jelenik meg a piacon. Részben használati tárgyak, kenyérfonókák, fonott fotelek, szennyes tartók, részben igen tetszetős fonott dísz tárgyak, illetőleg dísz tárgyként is funkcionáló használati tárgyak formájában. A piacon eladható, vesszőből font tárgyak feltérképezése után az érdekeltek fel tudják mérni, hogy mi iránt van kereslet, mi az, amit ők is meg tudnak fonni, esetleg milyen új, eladhatónak látszó termékkel tudnának megjelenni a piacon (mely utóbbiak eladhatóságát, várható keresletét természetesen szintén fel kell térképezni).

Fafaragással elsősorban a teknővájó, vagy kanalas cigányok foglalkoztak, akik az ország délnyugati és északkeleti vidékén élnek. A teknővájók egyes készítményeiket, például a bögréket egyszerű faragott mintával, karcokkal díszítik. A teknő, a melence, a lapát készítéséhez ötféle fafajtát használtak: nyárfát, hársfát, fűzfát, jegenyefát és égerfát. Ezeknek a fáknek minden tulajdonságát ismerték. (Kissné Király Piroska 2003.) Ennek a tudásnak is célszerű felmérni a piaci hasznosítási lehetőségeit.

Az utóbbi évtizedekben napirendre kerültek a vályogból épült lakóházak kedvező hatásai. Noha az aprófalvas településeken ennek a tudásnak a piaci hasznosítási lehetőségeire kevésbé lehet számítani, a meglévő tudás esetén célszerű az ügyben vizsgálni, illetőleg az alapszabályban ezt a profilt is szerepeltetni.

Gazdaságtani szempontból a nagyon sok lábon állás, vagyis a túl széles profil általában nem tekinthető megfelelő stratégiának. (Buzás -Kállay - Lengyel, 2003.) A szociális szövetkezet egy sajátos vállalkozási forma. A Cserehát térségében élő roma lakosság szempontjából a sok lábon állás a cég életképességének egyik biztosítéka. A változó piaci körülményekhez igazodva, kellő rugalmassággal a jövedelmezőbben művelhető szegmensek irányába célszerű elmozdulni.

A roma lakosság erősödő közösségeinek, valamint a szociális szövetkezetük élére álló vezetőknek az igyekezete, kitartása, szorgalma szükséges a vállalkozás elindításához és életben tartásához. (Figyelmet kell fordítani a pontos „papírmunka” fontosságának tudatosítására is.)

Forrásmunkák

Babusik Ferenc (2004): Roma vállalkozások Magyarországon. DELPHOI Consulting.

Böszörményi Judit (2007): A szociális szövetkezetek, mint a szociális gazdaság új szereplői. Saldo Tanácsadás. <http://www.adozasitanacsadas.hu/tagianyag/6209/a-szocialis-szovetkezetek-mint-a-szocialis-gazdasag-uj-szereploi>

Buzás Norbert, Kállay László, Lengyel Imre (2003) : Kis- és középvállalkozások a változó gazdaságban. Szeged.. PHARE HU008-02-04 Kis- és középvállalkozások fejlesztése (tananyag fejlesztés és képzési program lebonyolítása) projekt

CIRIEC (A Köztulajdonú, Szociális és Szövetkezeti Gazdaság Nemzetközi Kutató- és Tájékoztatóközpontja) (2007): A szociális gazdaság az Európai Unióban. (Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság részére készített jelentés összefoglalása.) DI CESE 96/2007 Gr. III EN-LM-AGN-AP/MG/am

Ferencz Jácint (2015): A szociális szövetkezetek tagjának munkaviszonya. Magyar Munkajog E-Folyóirat 1.sz. <http://www.hllj.hu>

Futó Péter, Hanthy Kinga, Lányi Pál, Mihály András,. Soltész Anikó (2005): A szociális gazdaság jelene és jövője Magyarországon. Kutatási zárótanulmány. Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest.

Forgács István (2015): Cigányok, kapára, kaszára! A föld szeretete és művelése lehet az egyetlen kitörési lehetőség. Magyar Nemzet Magazin, április 4.

Gere Ilona (1997): A cigány nők vállalkozási esélyei. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat. 8. évf. 2. szám (pp. 62-74.)

G. Fekete Éva (2005): Cigányok a Cserehát-Hernád-Bódva vidéken : Tájegységi elemzés. In: Roma szegregációs folyamatok a cserehádi és dél-baranyai kistérségekben. Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest. 53-83.

G. Fekete Éva (2015): Cseréháti diagnózisok – átfogó térségi helyzetbemutató. In: Társadalmi Innovációk a felzárkóztatás szolgálatában. Szerk. G. Fekete Éva. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Miskolc. (pp. 5-51).

Kállai Ernő (2001): Magaura cigányok. Beszélő, III. folyam, VI. évfolyam (2. szám), 66–74. o

Kissné Király Piroska (2003): Egy cigány népismereti tankönyv születése. Új Pedagógiai Szemle, 53. évf. 6. sz. pp. 116-120.

Krémer Balázs (1995): Cigányutak a vállalkozások kalandos világában. Esély: társadalom- és szociálpolitikai folyóirat. 6. évf. 1. sz. (pp. 46-61.)

Martin, R. L. - Osberg, S. (2007): Social Entrepreneurship: The Case for Definition. Stanford Social Innovation Review, Spring, pp. 29-39

NAV (2013.07.12.): Tájékoztató a szociális szövetkezetek foglalkoztatási lehetőségeinek szélesítésével összefüggő egyes kérdésekről. https://www.nav.gov.hu/nav/ado/egyebkot/tajekoztatas_20130603.html

Németh László (2012): Szociális szövetkezetek: magyarországi helyzetkép. In.: A szociális szövetkezet, mint helyi közösségi innováció c. nemzetközi konferencia. Szekszárd, 2012. október 18-19.

NESsT – Citibank(2012): Pályázati felhívás - társadalmi vállalkozásfejlesztő program társadalmi vállalkozások számára. 2012-FPSE-IV-Call,tsd.vállalk..pdf

Réti Mária: Mit biztosít ma a jogszabályi háttér Magyarországon a szociális szövetkezetekkel kapcsolatban? <http://szoszov.hu/dr-reti-maria-mit-biztosit-ma-ajogszabalyi-hatter-magyarorszagon-a-szocialis-szovetkezetekkel>

Sebők Orsolya(2013): Szövetkezet: nem átkos, hasznos! Piac & Profit, július 05.

Segesvári Csaba (2014): Milliárdokat öntenek a szociális szövetkezetekbe. Délmagyarország, 06.25.

Szabó G. Gábor (2005): A szövetkezeti identitás – egy dinamikus megközelítés a szövetkezetek fejlődésének gazdasági nézőpontú elemzésére. Közgazdasági Szemle, LII. évf., január (81–92. o.)

Zsohár András (2011): A szövetkezeti törvénytervezet magyarázata a Ptk. jogi személyekre vonatkozó részében Gazdaság és Jog, 9. sz., 3-6. o.

<http://100000munkahely.hu/2014/10/az-eu-tenyleg-szocialis-gazdasagot-epit/> (2014. november 18.)